

Małgorzata Stefaniuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0002-5029-2254

malgorzata.stefaniuk@umcs.pl

Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego w zakresie zasobów naturalnych i ich ochrony (przegląd badań)

ABSTRAKT

W artykule dokonano analizy badań polskiej opinii publicznej dotyczących świadomości ekologicznej polskiego społeczeństwa w odniesieniu do zasobów naturalnych i ich ochrony. Kwestia ta nie była dotąd w sposób zbiorczy prezentowana w literaturze przedmiotu. Dla realizacji celu, tj. przedstawienia poziomu owej świadomości, zaprezentowano i przeanalizowano wyniki badań opinii publicznej dotyczące: ochrony środowiska jako problemu społecznego i źródeł wiedzy na ten temat, zmian klimatycznych, zasobów naturalnych jako źródeł energii, stosunku do budowy elektrowni jądrowej i jakości powietrza. Oparto się na reprezentatywnych badaniach przeprowadzonych przez ośrodki badania opinii publicznej. Powyższe poprzedzone zostało ustaleniami terminologicznymi dotyczącymi takich terminów, jak „bezpieczeństwo ekologiczne”, „zasoby naturalne”, „świadomość ekologiczna” i „opinia publiczna”, przy czym zaproponowano nowe ujęcie świadomości ekologicznej, nawiązujące do elementów konstrukcyjnych świadomości prawnej. Przyjęto, iż poznanie poziomu świadomości społecznej jest przydatne w konstruowaniu rozwiązań prawnych sprzyjających postawom proekologicznym oraz w podejmowaniu decyzji o stopniowym zwiększaniu stopnia dopuszczenia społeczeństwa do zarządzania zasobami naturalnymi. Potwierdzono hipotezę badawczą, zgodnie z którą poziom świadomości społeczeństwa polskiego w zakresie zasobów naturalnych nie jest optymalny, ale ulega stopniowemu podwyższeniu. Wskazano na potrzebę uzupełniania i wzmacniania rozwiązań prawnych sprzyjających działaniom proekologicznym poprzez działania edukacyjne i wychowawcze.

Słowa kluczowe: świadomość ekologiczna; zasoby naturalne; bezpieczeństwo ekologiczne; opinia publiczna; elektrownia jądrowa

WPROWADZENIE

Przedmiotem opracowania jest świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego w odniesieniu do zasobów naturalnych i ich ochrony. Ze względu na obszerność tematu rozważania ograniczono do wybranych zagadnień, uznanych za szczególnie istotne. Realizacja celu przyświecającego podjętym rozważaniom, czyli wskazania poziomu owej świadomości, wymagała analizy wyników tych badań opinii publicznej, w których podjęto powyższy temat. Na wstępie konieczne stało się jednak wskazanie sposobów rozumienia kluczowych terminów, takich jak: „świadomość ekologiczna”, „zasoby naturalne”, „bezpieczeństwo ekologiczne” i „opinia publiczna”.

Istotnym założeniem niniejszego opracowania jest to, iż poznanie stopnia świadomości ekologicznej może być ważnym elementem, który powinien być brany pod uwagę przy konstruowaniu rozwiązań prawnych dotyczących tego zagadnienia. Niski poziom świadomości ekologicznej wymagałby bowiem silniejszego nacisku poprzez przepisy prawa na zachowania mające na celu ochronę zasobów naturalnych, niezależnie od działalności edukacyjnej w tym zakresie. Idąc za myślą petrażyckańską, należy stwierdzić, że ukształtowanie nawyków

właściwego postępowania oraz realizacja wychowawczego działania prawa pozwoliłyby nacisk prawa stopniowo zmniejszać¹.

Podjęcie badań nad świadomością ekologiczną w zakresie zasobów naturalnych ma szczególne znaczenie również ze względu na zależność między poziomem świadomości ekologicznej dotyczącej zasobów naturalnych a stopniem dopuszczenia społeczeństwa do zarządzania tymi zasobami. W literaturze przedmiotu dostrzeżono, iż na zasoby naturalne należy patrzeć jako na dobro publiczne². Ta wysoka pozycja, jaką powinny zajmować zagadnienia związane z zasobami naturalnymi, stoi w sprzeczności z niskim jak dotąd priorytetem, jaki w debacie publicznej nadaje się problematyce zarządzania zasobami naturalnymi³. Postuluje się opracowanie szczegółowych regulacji określających tryb partycypacji społecznej w procesie zarządzania zasobami naturalnymi wobec nowych wyzwań o charakterze globalnym związanych z „kurczeniem się zasobów naturalnych, pogarszaniem się ich jakości oraz ich rosnącym znaczeniem dla funkcjonowania nowoczesnej gospodarki”⁴. Należy podejmować działania, mając na celu promocję kultury „równoważoności, czyli zrównoważonego korzystania z zasobów naturalnych przez Polaków”⁵. W kontekście potrzeby większego zaangażowania obywateli w proces zarządzania zasobami naturalnymi pojawia się istotny łącznik między stanem świadomości ekologicznej społeczeństwa a dopuszczeniem ich do zarządzania – wysoki poziom świadomości ekologicznej byłby dobrą podstawą i argumentem do powierzenia zarządzania nimi szerszym grupom społeczeństwa⁶.

Jako hipotezę badawczą przyjęto, iż poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa polskiego w zakresie zasobów naturalnych nie jest jeszcze optymalny, choć ulega stopniowemu, zauważanemu w ostatnich latach podwyższeniu.

METODY BADAWCZE

Metody badawcze zastosowane w niniejszym opracowaniu to analiza literatury przedmiotu oraz analiza badań opinii publicznej. Należy zgodzić się ze stwierdzeniem, iż dane uzyskane z badań trzeba interpretować w sposób ostrożny – raczej jako przejaw klimatu opinii, nie zaś bezpośrednich wskazań na temat tego, jak ludzie rzeczywiście myślą i działają⁷. Powyższe jest szczególnie widoczne w odniesieniu do omawianych zagadnień, gdyż deklaracje o konieczności działań na rzecz ochrony środowiska, zwłaszcza w wymiarze indywidualnym, niejednokrotnie stoją w sprzeczności z realnymi postawami, w konfrontacji cho-

¹ Wśród podstawowych regulacji prawnych odnoszących się do ochrony środowiska, w tym do zasobów naturalnych, należy wymienić zwłaszcza: ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1219 z późn. zm.); ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. 2020, poz. 293 z późn. zm.); Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, wersja skonsolidowana (Dz.Urz. UE C 202/47, 07.06.2016).

² *Obywatele zasobni w zasoby. Biała Księga zarządzania zasobami naturalnymi w Polsce*, red. K. Blusz, T. Håkon, J. Inderberg, P. Zerka, Warszawa 2015, s. 72.

³ *Ibidem*, s. 85.

⁴ *Ibidem*, s. 72.

⁵ *Ibidem*, s. 88.

⁶ *Ibidem*, s. 76.

⁷ M. Strumińska-Kutra, *Świadomość ekologiczna Polaków – analiza wyników badań ilościowych z lat 1992–2011*, [w:] *Barometr zrównoważonego rozwoju 2010–2011*, Warszawa 2012, s. 28.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ciażby z koniecznością ponoszenia większych kosztów czy z pewnymi niedogodnościami nieprzekładającymi się na względy finansowe.

W opracowaniu przedstawiono najważniejsze wyniki wybranych, możliwie najbardziej aktualnych badań dotyczących świadomości ekologicznej polskiego społeczeństwa w odniesieniu do zasobów naturalnych, a badania wcześniejsze posłużyły jedynie do celów porównawczych. Należy podkreślić, że cenne są zwłaszcza te badania, które prowadzone są regularnie, pozwalają bowiem na monitorowanie zachodzących zmian⁸.

BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE, ZASOBY NATURALNE, ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA, OPINIA PUBLICZNA

W odniesieniu do kwestii pojęciowych punktem wyjścia dla podjętych rozważań jest pojęcie bezpieczeństwa ekologicznego ściśle związane z jego tematem i – co szczególnie istotne – osadzające go w perspektywie prawnej. W literaturze przedmiotu znajduje się wiele definicji bezpieczeństwa ekologicznego⁹. Powyższe wynika przede wszystkim z odmiennych perspektyw spojrzenia na to pojęcie, np. gospodarczej, prawnej czy politologicznej¹⁰. Dla zagadnień omawianych w niniejszym opracowaniu szczególnie przydatna może być definicja K. Rogersa, który definiuje bezpieczeństwo ekologiczne jako „stworzenie warunków, w których fizyczne otoczenie społeczeństwa zaspokaja potrzeby mieszkańców bez uszczerplenia naturalnych zasobów”¹¹. Nie bez znaczenia przy omawianiu pojęcia bezpieczeństwa ekologicznego jest fakt, iż ma ono charakter normatywny. Zawarte jest ono w art. 74 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹² w rozdziale drugim, w części poświęconej wolnościom i prawom ekonomicznym, socjalnym i kulturalnym. Występuje w kontekście zasad polityki państwa, gdyż zgodnie z jego brzmieniem władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom (art. 74 ust. 1). Zdaniem L. Garlickiego ten rodzaj polityki państwa (obok ochrony środowiska i wspierania działań obywateli w tym zakresie) uzupełnia prawo obywateli do informacji o stanie i ochronie środowiska¹³. Przepis art. 74 ust. 1 ma charakter programowy, a więc adresowany jest do organów państwa i ma charakter dyrektyw kierunkowych¹⁴. Egzekucja norm

⁸ Takim badaniem są cykliczne badania świadomości i zachowań ekologicznych Polaków realizowane w ramach wieloletniego programu badawczego Ministerstwa Klimatu i Środowiska, który rozpoczął się w 2011 r. Zob. *Badania świadomości ekologicznej*, www.gov.pl/web/klimat/badania-swiadomosci-ekologicznej [dostęp: 5.01.2021].

⁹ Zob. omówienie różnych ujęć bezpieczeństwa ekologicznego: P. Korzeniowski, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska*, Łódź 2012, s. 47–69. Zob. także: K. Górską-Rożej, *Bezpieczeństwo ekologiczne w ogólnym systemie bezpieczeństwa państwa*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 4(8), s. 85–100.

¹⁰ Zob. np. M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, Lublin 2000, s. 85; J. Ciechanowicz-McLean, *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2001, s. 46–47.

¹¹ Zob. J.H. Herz, *The Rise and Demise of the Territorial State*, [w:] *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, ed. J.N. Rosenau, New York 1961, s. 80–81, cyt. za: P. Korzeniowski, *op. cit.*, s. 60.

¹² Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.

¹³ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008, s. 115.

¹⁴ P. Tuleja, *Konstytucyjna regulacja statusu człowieka i obywatela w państwie (Podstawowe wolności, prawa i obowiązki)*, [w:] *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, red. R. Mojak, Lublin 2000, s. 88. Ogólnie na temat norm programowych zob. T. Gizbert-Studnicki, A. Grabowski, *Normy programowe w Konstytucji*, [w:] *Charakter i struktura norm Konstytucji*, red. J. Trzcíński, Warszawa 1997. W odniesieniu do podejmowanej

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

wyprowadzanych z tego rodzaju przepisów nie przybiera takiej samej postaci, jak np. praw osobistych, tj. poprzez postępowanie sądowe¹⁵.

Przechodząc do pojęcia zasobów naturalnych, należy wskazać, że w ujęciu encyklopedycznym są one kategorią ekonomiczną, obejmującą zarówno twory organiczne (rośliny, zwierzęta, ekosystemy), jak i nieorganiczne (atmosfera, wody, minerały), wykorzystywane przez człowieka w procesie produkcji i konsumpcji¹⁶. Mają one charakter odnawialny i nieodnawialny. Do pierwszych, z powodu istnienia zamkniętych obiegów materii: tlenu, wody, azotu, należą np. wody, atmosfera, drewno, zasoby rybne, natomiast zasoby naturalne nieodnawialne to przede wszystkim zasoby energetyczne (paliwa kopalne) oraz minerały¹⁷.

Zasoby naturalne wchodzi wraz z majątkiem narodowym (zasobami antropogennymi) w skład bogactwa narodowego¹⁸, a ich nadmierna eksploatacja staje się barierą ekologiczną rozwoju¹⁹.

W literaturze przedmiotu podkreśla się wieloznaczność i wielowymiarowość terminu „świadomość ekologiczna”²⁰. Powyższe wynika z wielości dyscyplin, które zajmują się świadomością ekologiczną oraz z faktu, iż pojęcie to obejmuje elementy zarówno z dziedziny nauk społecznych (w odniesieniu do „świadomości”), jak i przyrodniczych (w odniesieniu do określenia „ekologiczny”)²¹. Przedmiotem świadomości ekologicznej są problemy ekologii – nauki, zgodnie z etymologią tego pojęcia, o miejscu życia organizmów (od słów greckich *oikos*, co oznacza ‘dom, miejsce życia’, i *logos* – ‘nauka’), a bliżej o „stosunku organizmów do środowiska zewnętrznego, ale również stosunku między człowiekiem, czy społecznościami ludzkimi, a przyrodą”²².

W literaturze przedmiotu znajduje się wiele definicji świadomości ekologicznej. Zdaniem T. Burgera świadomość ekologiczna jest „zespołem informacji i przekonań na temat środowiska naturalnego oraz postrzeganiem związków między stanem i charakterem środowiska naturalnego a warunkami i jakością życia człowieka”²³. Jest to definicja ujmująca świadomość ekologiczną w perspektywie aksjologiczno-normatywnej, gdzie nacisk kładzie się na system wartości i norm moralnych oraz postaw wobec przyrody²⁴, w przeciwieństwie do perspektywy opisowo-technicznej obejmującej „całokształt wiedzy o zjawiskach i procesach

w niniejszym opracowaniu problematyki zob. M. Czekałowska, *Problem konstytucyjnych norm programowych dotyczących ochrony środowiska na tle wybranych regulacji ustawowych*, „Acta Iuris Stetinensis” 2015, nr 11.

¹⁵ P. Winczorek, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003, s. 93.

¹⁶ Hasło: *Zasoby naturalne*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/4000548/zasoby-naturalne.html> [dostęp: 12.03.2021].

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ K. Górka, *Zasoby naturalne jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii” 2014, nr 3(36), s. 36.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ A. Papuziński, *Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki. Zarys politologicznego modelu świadomości ekologicznej*, „Problemy Ekorozwoju” 2006, nr 1, s. 34; L. Tuszyńska, *Świadomość ekologiczna społeczności lokalnych. Oczekiwania a rzeczywistość*, „Rocznik Świętokrzyski. Seria B – Nauki Przyrodnicze” 2013, nr 34, s. 152; L. Domka, *Kryzys środowiska a edukacja dla ekorozwoju*, Poznań 1996, s. 85.

²¹ W. Mirowski, *Świadomość ekologiczna współczesnego społeczeństwa polskiego w świetle badań naukowych*, [w:] *Świadomość ekologiczna i społeczne ruchy „zielonych” w Polsce*, red. W. Mirowski, Warszawa 1999, s. 9.

²² *Ibidem*.

²³ T. Burger, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego*, Warszawa 2005, s. 10.

²⁴ *Ibidem*; W. Mirowski, *op. cit.*, s. 9.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

zachodzących w ekosystemach oraz wyobraźnię ekologiczną, która stanowi swoistą dyspozycję (umiejętność) przewidywania następstw podejmowanych działań”²⁵.

Świadomość ekologiczna odnoszona jest nie tylko do świadomości społecznej, ale również do świadomości jednostki²⁶. W literaturze przedmiotu występuje zarówno węższe, jak i szersze jej rozumienie²⁷, przy czym dostrzega się wady i zalety obu perspektyw²⁸.

Należy wspomnieć, że definicje świadomości ekologicznej pojawiają się nie tylko w literaturze przedmiotu, lecz także są tworzone na potrzeby prowadzenia konkretnych badań empirycznych²⁹. Korzysta się też z definicji funkcjonujących w doktrynie jako z punktu wyjścia dla wyprowadzania bardziej ogólnych wniosków z badań przeprowadzanych w danym okresie³⁰.

Wydaje się, że w niniejszym opracowaniu można przyjąć takie ujęcie świadomości ekologicznej (analogicznie do rozumienia świadomości prawnej), które zakłada występowanie w umyśle człowieka takich elementów, jak: wiedza, ocena, postawy i ewentualne postulaty dotyczące ekologii. Tego rodzaju rozumienie świadomości ekologicznej (poprzez jej elementy składowe) bliskie jest wyróżnieniu przez W. Mirowskiego trzech głównych sfer świadomości ekologicznej, do których należą: 1) informacje, czyli stan wiedzy o przyrodzie i zagrożeniach środowiska; 2) oceny, z którymi łączy się zaangażowanie emocjonalne; 3) postawy, od których zależy motywacja do działania³¹. Trudną do przecenienia rolę odgrywa w pojęciu świadomości ekologicznej ten ostatni element, a mianowicie postawy wobec problemów ekologicznych, na które składają się trzy elementy składowe: 1) poznawczy – wiedza o przedmiocie postawy; 2) emocjonalny (emocjonalno-oceniający); 3) behawioralny, polegający na trwałej dyspozycji do określonego zachowania się wobec przedmiotu podstawy³². Zauważa się przy tym, że badania postaw ekologicznych koncentrują się bardziej na ich aspekcie emocjonalnym i poznawczym niż na aspekcie behawioralnym, tj. na zachowaniach. Nie zawsze bowiem postawy deklarowane w rzeczywistości przyjmują taką właśnie postać. Wskazuje się nawet, iż „[r]zyzyko rozbieżności jest tym większe, im większa jest oficjalna zgoda co do norm zachowań i opinii w zakresie tematu, którego badanie dotyczy”³³. Należy

²⁵ L. Domka, *op. cit.*, s. 86.

²⁶ W. Mirowski, *op. cit.*, s. 9. B. Poskrobko (*Spoleczne czynniki ochrony środowiska*, [w:] *Ochrona środowiska – problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, red. K. Górka, B. Poskrobko, W. Radecki, Warszawa 1995, s. 32) traktuje świadomość ekologiczną jako część świadomości społecznej. Podobnie: L. Kłos, *Świadomość ekologiczna Polaków – przegląd badań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, nr 42(2), s. 36.

²⁷ B. Poskrobko, *Zarządzanie środowiskiem*, Warszawa 1998, s. 88.

²⁸ Zob. zwłaszcza: L. Kłos, *op. cit.*, s. 36; A. Papuziński, *op. cit.*, s. 34.

²⁹ Na przykład definicja przyjęta w badaniach prowadzonych w 2013 r. na zlecenie Ministerstwa Środowiska przez Pracownię Badań Społecznych w Sopocie. Za: L. Tuszyńska, *Edukacja i świadomość ekologiczna polskiego społeczeństwa*, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4f9c319d-e04e-40d3-b631-418db18dcc79/c/Edukacja_i_swiadomosc_ekologiczna.pdf [dostęp: 10.02.2021].

³⁰ Na przykład definicję A. Papuzińskiego zastosowano w opracowaniu *Raport z analizy badań świadomości, postaw i zachowań ekologicznych Polaków przeprowadzonych w Polsce w latach 2009–2015. Analiza TNS Polska dla Ministerstwa Środowiska*, 2015 (lipiec), http://www.3xrodowisko.pl/uploads/media/badanie_dr_ekologia_ministerstwo_srodowiska.pdf [dostęp: 10.02.2021], s. 7. Zaproponowaną wyżej definicję T. Burgera przyjęła M. Strumińska-Kutra (*op. cit.*, s. 25).

³¹ W. Mirowski, *op. cit.*, s. 15.

³² *Raport z analizy badań świadomości...*, s. 7. Zob. także: A. Pieniążek, M. Stefaniuk, *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Warszawa 2014, s. 192–195.

³³ M. Strumińska-Kutra, *op. cit.*, s. 27.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

zwrócić uwagę na wyróżnione przez T. Burgera trzy zasadnicze rodzaje postaw: proekologiczną, ekologiczną obojętności i antyekologiczną³⁴. Warto podkreślić również rolę postulatów wobec problemów ekologii, choć z reguły pojawiają się one dopiero wówczas, gdy pozostałe elementy składowe świadomości ekologicznej znajdują się na poziomie wyższym niż przeciętny. Wówczas na podstawie określonej wiedzy o ekologii, ocen przyjętych rozwiązań proekologicznych (lub oceny ich braku) i postaw kształtują się postulaty, w jaki sposób należałoby chronić środowisko naturalne.

Świadomość ekologiczna stała się przedmiotem badań empirycznych (oraz refleksji naukowej) w efekcie zwrócenia uwagi na degradację stanu środowiska i pogorszenia się warunków życia jako konsekwencji zachowań społecznych godzących w wartości ważne dla opiniotwórczych grup i instytucji społecznych³⁵. Monitorowanie stanu świadomości ekologicznej polskiego społeczeństwa jest możliwe dzięki i poprzez analizę wyników badań opinii publicznej. Nie ma wśród badaczy konsensusu odnośnie do treści terminu „opinia publiczna”, stąd w literaturze przedmiotu doliczono się nawet pięćdziesięciu jej definicji. Nie ma sporów co do tego, że istotną rolę w powstawaniu opinii publicznej odgrywa fakt, iż dana zbiorowość, a ściślej – grupa społeczna, ma odmienne zdanie od innej grupy oraz to, że są to przynajmniej dwie grupy. O wiele więcej jest jednak kwestii spornych, jak chociażby to, czy pojęcie opinii publicznej należy rozpatrywać w sposób agregatowy jako sumę indywidualnych opinii czy też w sposób kolektywistyczny jako produkt współdziałania komunikacji i wzajemnych wpływów³⁶. Niezależnie od istniejących sporów dla celów podjętych tu rozważań można przyjąć, że „opinia publiczna danej zbiorowości to zbiór dominujących w niej opinii w kwestiach publicznych ważnych dla niej w danym czasie”³⁷.

BADANIA ŚWIADOMOŚCI EKOLOGICZNEJ

1. Początki badań świadomości ekologicznej w Polsce, podmioty je podejmujące i oceny poziomu tej świadomości w literaturze przedmiotu

W Polsce pierwsze badania w całości poświęcone świadomości ekologicznej zaczęto prowadzić na początku lat 80. XX w., a w następnych latach poszerzano pole badawcze³⁸. Wśród podmiotów, które je podejmowały, należy wymienić zwłaszcza: Instytut na rzecz Ekorozwoju, Ministerstwo Środowiska (obecnie Ministerstwo Klimatu i Środowiska), organizacje ekologiczne, Centrum Badania Opinii Społecznej (oprócz badań na zlecenie prowadzi rów-

³⁴ T. Burger, *Świadomość ekologiczna – między lękiem a działaniem*, Warszawa 1992, za: B. Poskrobko, *Zarządzanie...*, s. 92–93.

³⁵ L. Tuszynska, *Świadomość ekologiczna...*, s. 153.

³⁶ S. Nowotny, *Opinia publiczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Warszawa 2000, s. 16.

³⁷ *Ibidem*, s. 18. Zob. bliżej na ten temat: E. Młyniec, *Opinia publiczna – elementy teorii i praktyki politycznej*, Toruń 2015, *passim*.

³⁸ Zob. T. Burger, *Konflikt i współdziałanie. Świadomość ekologiczna i postawy społeczeństwa*, [w:] *Świadomość ekologiczna i społeczne ruchy...*, s. 36–37; L. Kłos, *op. cit.*, s. 35–39; L. Tuszynska, *Edukacja i świadomość ekologiczna...*; T. Burger, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa...*, s. 47; B. Poskrobko, *Zarządzanie...*, s. 90. Należy zwrócić uwagę na badania B. Poskrobko, w których wyodrębniono tzw. pozorną świadomość ekologiczną. Zob. *idem*, *Jak postrzegam ochronę środowiska*, „Aura” 1987, nr 8, 10; *idem*, *Proekologiczne zachowania przedsiębiorstw przemysłowych w okresie zmian ustrojowych w Polsce*, Białystok 1991, s. 49.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

niez własne, niezależne, cykliczne badania)³⁹. Podejmowano również badania mające fragmentaryczny charakter i sprofilowane pod kątem zapotrzebowania zamawiającego⁴⁰.

Ogólnie rzecz ujmując, można w literaturze przedmiotu spotkać zróżnicowane opinie na temat oceny poziomu świadomości ekologicznej Polaków. Z jednej strony wskazuje się, że świadomość ekologiczna rośnie, w tym zdecydowanie maleje grupa osób reprezentujących postawę tzw. ekologicznej obojętności oraz wzrasta liczba osób jednoznacznie ekologicznych⁴¹, ponadto postawy stają się mniej zabarwione emocjonalnie⁴². Wzrost ten można zauważyć m.in. w praktyce życia codziennego w preferencjach nabywczych konsumentów, gdzie do decyzji zakupowych włączają się kryteria ekologii⁴³. W dalszym ciągu jednak daje się zauważyć dużą rozbieżność między deklarowanymi wartościami a faktycznie realizowanymi działaniami⁴⁴. Z drugiej strony można spotkać odmienny pogląd, według którego poziom świadomości ekologicznej jest niski, przy czym dotyczy to nie tylko zwykłych ludzi czy przedsiębiorców⁴⁵, lecz także – co bardzo ważne – decydentów, stąd np. wysoka energochłonność gospodarki, która w dużej mierze jest oparta na węglu⁴⁶. Wydaje się, że powodem tak odmiennych opinii jest to, iż świadomość ekologiczna może się różnicować w zależności od tego, jakie szczegółowe kwestie są przedmiotem badań⁴⁷.

2. Ochrona środowiska jako problem społeczny i źródła wiedzy na ten temat

W badaniach opinii publicznej pytania dotyczące świadomości ekologicznej w przedmiocie zasobów naturalnych pojawiają się najczęściej nie samodzielnie, lecz jako element szerszej zakrojonych badań nad zagadnieniami ochrony środowiska. Korzystanie z zasobów naturalnych niesie za sobą bowiem określone, niejednokrotnie negatywne konsekwencje dla środowiska naturalnego. Coraz częściej ochrona środowiska postrzegana jest przez respondentów jako jeden z najistotniejszych problemów, z jakimi zmagają się nasze

³⁹ A. Majchrowska, *Świadomość ekologiczna i postawy wobec środowiska naturalnego wśród mieszkańców Lubelszczyzny. Kapitał Intelektualny Lubelszczyzny 2010–2013*, <https://docplayer.pl/7545094-Swiadomosc-ekologiczna-i-postawy-wobec-srodowiska-naturalnego-wsrod-mieszkanow-lubelszczyzny.html> [dostęp: 15.02.2021], s. 14.

⁴⁰ Na przykład zamówione przez Bayer Sp. z o.o. „Badania świadomości ekologicznej Polaków”. Na temat innych tego rodzaju zamawianych badań zob. L. Kłos, *op. cit.*, s. 40–42.

⁴¹ *Ibidem*, s. 43.

⁴² A. Majchrowska, *op. cit.*, s. 29.

⁴³ J. Nycz-Wróbel, *Świadomość ekologiczna społeczeństwa i wynikające z niej zagrożenia środowiska naturalnego (na przykładzie opinii mieszkańców województwa podkarpackiego)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 2012, z. 19, s. 74.

⁴⁴ A. Majchrowska, *op. cit.*, s. 30.

⁴⁵ Prowadzone w 2016 r. badania wśród przedsiębiorców z województwa małopolskiego za pomocą ankiet podanych następnie analizie statystycznej wykazały stosunkowo niski poziom świadomości ekologicznej małych i średnich przedsiębiorstw. Zob. D.K. Zuzek, *Świadomość ekologiczna przedsiębiorców jako element zrównoważonego rozwoju*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 326, s. 170.

⁴⁶ L. Tuszyńska, *Edukacja i świadomość ekologiczna...* Na temat niskiej świadomości ekologicznej studentów zob. A. Bednarek-Gejo, M. Mianowany, P. Skoczylas, A. Głowacka, *Świadomość ekologiczna studentów*, „Hygeia Public Health” 2012, vol. 47(2), s. 206.

⁴⁷ Na podstawie przeprowadzonych badań ustalono pewne czynniki, które występując łącznie, wskazują na wysoką świadomość ekologiczną. Zob. bliżej: *Ekologia w energetyce – deklaracje i postawy*, oprac. M. Gwiazda, „Komunikat z badań CBOS” 2016, nr 32, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_032_16.PDF [dostęp: 11.03.2021], s. 8.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

państwo. W badaniach z 2020 r. ochrona środowiska znalazła się nawet na pierwszym miejscu wśród dziedzin, z którymi nasz kraj ma najwięcej problemów do rozwiązania (52%). Na kolejnych miejscach znalazły się ochrona zdrowia (48%) oraz gospodarka – rozwój ekonomiczny (20%)⁴⁸. Jeżeli porównać powyższe wyniki do tych z 2014 r., to widać istotną różnicę. Wówczas ochrona środowiska znalazła się dopiero na dwunastej pozycji (8%), a za najważniejsze uznano ochronę zdrowia (59%) oraz rozwiązywanie problemów związanych z pracą oraz polityką społeczną i rodzinną (53%)⁴⁹. Okazuje się, że 6 lat temu ochrona środowiska była obszarem, który „tradycyjnie” nie należał do tych, z którymi zdaniem respondentów państwo miało najwięcej problemów. Tylko sport oraz kultura i dziedzictwo narodowe były wymieniane rzadziej⁵⁰.

Wysunięcie na plan pierwszy ochrony środowiska stanowi istotną zmianę, chociaż jednocześnie należy zdawać sobie sprawę, że różnica w punktach procentowych w porównaniu do ochrony zdrowia nie jest znaczna, co więcej – trudno zaprzeczyć, że są to problemy ściśle ze sobą powiązane. Dobry stan środowiska, zwłaszcza jakość powietrza, znacząco przecież wpływa na zdrowie społeczeństwa.

Charakterystyczne jest to, że Polacy bardziej obawiają się o stan środowiska naturalnego w kraju i na świecie niż w miejscowości, w której mieszkają. W badaniach z 2020 r. respondenci lepiej ocenili stan obecny środowiska w okolicy zamieszkania (65% pozytywnych odpowiedzi) niż w Polsce – (44% ocen pozytywnych)⁵¹. Podobne wyniki odnotowano w badaniach z lat ubiegłych. W 2014 r. stan środowiska naturalnego w swojej okolicy pozytywnie oceniło 73% badanych, a w całym kraju – 63%⁵². Bardziej znaczące różnice w ocenie stanu środowiska naturalnego dostrzec można w wynikach badań z 2016 r., w którym respondenci nie wyrazili poważnych obaw o jego stan w miejscowości, w której mieszkają (75% niewielkie lub wcale), ale bardziej byli zaniepokojeni stanem w kraju (41% obawiało się, a 47% wyrażało niewielki niepokój), a jeszcze bardziej niepokoił ich jego stan na świecie (71% zaniepokojonych)⁵³. Powyższe prowadzi do wniosku, że „im bardziej odległe są zagrożenia, tym zdają się badanym większe”⁵⁴. Nieco inaczej więc opinia publiczna patrzy na sprawę ochrony środowiska z punktu widzenia globalnego niż lokalnego.

Jeżeli chodzi o powody, dla których warto chronić środowisko, to najnowsze badania pokazują, że jest to przede wszystkim troska o przyszłe pokolenia. W badaniach z 2020 r. po raz pierwszy uzyskano dla powyższej odpowiedzi tak wysoki wynik na przestrzeni wszystkich edycji badania (73% badanych) i powód ten znalazł się na pierwszym miejscu. Na dru-

⁴⁸ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania trackingowego*, październik 2020, www.gov.pl/attachment/46bbf400-4c36-4419-b861-25bd38235a6d [dostęp: 10.02.2021].

⁴⁹ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Badanie trackingowe – pomiar: październik 2014. Raport TNS Polska dla Ministerstwa Środowiska*, oprac. D. Kachaniak, J. Skrzyńska, A. Trzaska, listopad 2014, www.gov.pl/attachment/13eca2bb-7099-464c-bf30-c81893afbc68 [dostęp: 10.02.2021], s. 20.

⁵⁰ *Ibidem*. W badaniach z 2018 r. na pierwszym miejscu była ochrona zdrowia (55%). Zob. *Trackingowe badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania*, wrzesień 2018, www.gov.pl/attachment/a93a177c-6eb5-4631-98a5-335b746c12f0 [dostęp: 10.02.2021].

⁵¹ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, 2020, s. 50.

⁵² *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, 2014, s. 20.

⁵³ *Stan środowiska i zmiany klimatu*, oprac. M. Feliksiak, „Komunikat z badań CBOS” 2016, nr 39, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_039_16.PDF [dostęp: 10.01.2021], s. 1.

⁵⁴ M. Strumińska-Kutra, *op. cit.*, s. 28.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

gim miejscu wskazano dbałość i troskę o zdrowie człowieka (63%), a przyroda jako wartość sama w sobie uzyskała 49% wskazań, co również jest najwyższym wynikiem spośród wszystkich edycji. Oszczędność i względy ekonomiczne wskazał co dziesiąty respondent (10%)⁵⁵.

W tym miejscu warto przyjrzeć się źródłom, z jakich Polacy najczęściej czerpią wiedzę o kwestiach dotyczących środowiska naturalnego. Z badań przeprowadzonych w 2020 r. wynika, że mieszkańcy Polski o sprawach dotyczących środowiska na ogół dowiadują się z Internetu (73%), a następnie z telewizji (65%), prasy (27%), radia (27%)⁵⁶. Telewizja przestała być pierwszym i podstawowym źródłem informacji na ten temat, jak to wynikało z badań z początku lat 90. XX w. (97%)⁵⁷, a także późniejszych – z 2014 i 2018 r. telewizję wskazało bowiem odpowiednio 76% i 75% respondentów⁵⁸.

3. Zmiany klimatyczne i globalne ocieplenie jako wydarzenie roku

To środki masowego przekazu przynoszą informacje o tym, co dzieje się w kraju i na świecie, jednakże poziom zainteresowania i internalizacji przekazywanych tam treści nie jest w polskim społeczeństwie wysoki. W badaniach opinii publicznej, w których pojawia się pytanie o najważniejsze wydarzenia w Polsce i na świecie, respondenci mają na ogół problemy z odpowiedzią, zwłaszcza w odniesieniu do skali globalnej. Powyższe odnosi się również do wyników badań dotyczących roku 2019. Respondentom trudno było wskazać, jaki fakt zasługuje na miano „wydarzenia roku” w polityce międzynarodowej, o czym świadczy to, iż ponad 60% badanych nie zapamiętało żadnej sprawy.

Jednak osoby, które miały opinię na ten temat, wskazały w pierwszej kolejności katastrofy związane ze zmianami klimatycznymi i globalnym ociepleniem (6,5%) oraz budzenie się wrażliwości ekologicznej ludzkości, świadomości tych zmian i próby podejmowania zbiórowych działań na rzecz powstrzymania dalszej degradacji środowiska naturalnego (6,3%). Wymieniano w tym kontekście międzynarodowe konferencje i inicjatywy podejmowane na szczeblu państwowym, rozmowy na szczytach klimatycznych, uchwalenie planu ochrony klimatu na Ziemi, działania na rzecz ekologii i poprawy klimatu podejmowane przez różne ruchy obywatelskie, marsze klimatyczne czy działalność Greta Thunberg⁵⁹. Wydaje się, że chociaż powyższe dane nie wyglądają na znaczące pod względem procentowym, to kwestia klimatu bardziej niż inne dotarła do świadomości Polaków w niewielkim stopniu zainteresowanych sytuacją na świecie. Dostrzeżenie zmian klimatu potwierdzają badania świadomości ekologicznej z 2020 r., według których zmiany klimatu to ważny problem dla 94% badanych, przy czym w porównaniu do poprzedniej edycji badań wzrósł odsetek osób, które ten problem uważają za bardzo ważny. W 2020 r. było takich osób 68%, a w 2018 r. – 39%⁶⁰.

⁵⁵ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, 2020, s. 35, 50.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 41. Można było zaznaczyć maksymalnie trzy odpowiedzi.

⁵⁷ *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego*, Badania OBOP 1992, http://tnsglobal.pl/archiw_files/M.1015b.pdf [dostęp: 3.06.2017], s. 1.

⁵⁸ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, 2014, s. 35; *Trackingowe badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, s. 19.

⁵⁹ *Rok 2019 pod znakiem wyborów i obaw przed zmianami klimatycznymi*, oprac. A. Cybulska, „Komunikat z badań CBOS” 2020, nr 14, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_014_20.PDF [dostęp: 20.02.2021], s. 5.

⁶⁰ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, 2020, s. 81; *Trackingowe badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, s. 11.

4. Znaczenie zasobów naturalnych dla życia człowieka

W przypadku zagadnień związanych z zasobami naturalnymi i ich ochroną przedmiotem badań opinii publicznej są w szczególności te niezbędne człowiekowi do życia, takie jak np. woda, oraz inne, służące wytwarzaniu energii.

Wśród zasobów naturalnych trudno przecenić rolę wody. Ludzie cenią wodę jako najważniejszy dla nich surowiec – w badaniach z 2009 r. stwierdziło tak 85% badanych, a tylko niewielki odsetek respondentów wskazał ropę (5%), gaz (4%) i węgiel (3%)⁶¹. Jednocześnie problem wyczerpywania się zasobów wody pitnej został wymieniony (po głodzie, zanieczyszczeniu środowiska naturalnego i problemach gospodarczych) dopiero na czwartym miejscu wśród najważniejszych problemów współczesnego świata⁶². Co więcej, nie wszyscy słyszeli o globalnym problemie wyczerpujących się zasobów wody na świecie (72% respondentów o tym problemie słyszało, a 28% o nim nie słyszało)⁶³.

Zauważalny jest wzrost świadomości w zakresie gotowości ponoszenia większych kosztów za energię, jeżeli miałyby ona pochodzić ze źródeł odnawialnych. W badaniach z 2020 r. okazało się, że znacznie więcej Polaków skłonnych jest przeznaczać więcej pieniędzy na „czystą”, nieuciążliwą dla środowiska naturalnego energię (78%). Jest to najwyższy wynik uzyskany na przestrzeni lat i jednocześnie największy zanotowany wzrost (w 2018 r. było to 20%, w 2014 r. – 21%, w 2016 r. – 52%)⁶⁴. Jeżeli tego rodzaju deklaracje przełożyłyby się na realną gotowość do tego rodzaju zachowania, byłyby to optymistyczna prognoza na przyszłość. Faktem jest jednak, że jest to gotowość, nawet w sferze deklaracji, mocno ograniczona, gdyż najwięcej badanych w 2020 r. zadeklarowało, że byliby skłonni zapłacić w przedziale od 6% do 10% więcej niż obecnie ponoszony koszt energii⁶⁵.

Przechodząc do sposobu postrzegania przez Polaków poszczególnych rodzajów surowców wykorzystywanych jako źródła energii, należy zauważyć, że wyniki badań wskazują na różnorodną ich ocenę z punktu widzenia wydajności energetycznej, kosztów wytworzenia energii, poziomu bezpieczeństwa i perspektywiczności⁶⁶.

Biorąc pod uwagę wszystkie powyższe kryteria, wyłania się bardzo pozytywny obraz odnawialnych źródeł energii⁶⁷. Jest to cenne tym bardziej, że stosowanie odnawialnych źródeł energii jest wymieniane jako najważniejszy sposób na osiągnięcie poprawy jakości powietrza w Polsce (48%)⁶⁸. Odnosząc się do strategii, jaką Polska powinna przyjąć do 2030 r. w zakresie rozwoju elektroenergetyki, Polacy zdecydowanie stawiają na odnawialne źródła energii, co pozwoliłoby na podwyższenie standardów czystego środowiska naturalnego oraz zwięk-

⁶¹ *Polacy a świadomość oszczędzania wody*, oprac. T. Tybora, Raport National Geographic Channel przeprowadzony przez TNS OBOP, luty 2009, s. 8.

⁶² *Ibidem*, s. 7.

⁶³ *Ibidem*, s. 10.

⁶⁴ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, 2020, s. 109–110.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 110.

⁶⁶ Zob. zwłaszcza: *Polacy o przyszłości energetycznej kraju*, oprac. M. Gwiazda, „Komunikat z badań CBOS” 2016, nr 28, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_028_16.PDF [dostęp: 10.02.2021], s. 2.

⁶⁷ Pojęcie odnawialnych źródeł energii jest jednym z najlepiej znanych pojęć związanych z ochroną środowiska, gdyż 81% badanych zadeklarowało jego znajomość. Zob. *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, 2014, s. 32.

⁶⁸ Niewiele mniej respondentów opowiedziało się za wymianą starych pieców na niskoemisyjne (46%). Zob. *ibidem*, s. 44.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

szenie wpływu obywateli i społeczności lokalnych na decyzje dotyczące energetyki⁶⁹. „Ta polityka daleko dystansuje pozostałe możliwości”⁷⁰. Należy jednak zauważyć, że do istotnych luk informacyjnych, jakie mają Polacy w odniesieniu do problemów ekologii, należy właśnie wiedza (a raczej jej brak) na temat odnawialnych źródeł energii⁷¹.

Jak pokazują badania z 2016 r. dotyczące przyszłości energetycznej naszego kraju, generalnie ocena odnawialnych źródeł energii, takich jak promieniowanie słoneczne, wiatr, woda, biomasy, jest zdecydowanie pozytywna. Aż 87% respondentów uznało, że jest to energia bezpieczna i przyszłościowa (82%)⁷². Co więcej, dwie trzecie respondentów wyraziło przekonanie o wydajności odnawialnych źródeł energii (68%). Relatywnie najgorzej oceniono koszt wytworzenia energii ze źródeł odnawialnych, ale również z punktu widzenia tego kryterium oceny pozytywne zdecydowanie przeważały nad ocenami negatywnymi (55% wobec 28%)⁷³.

Wracając do tradycyjnie wykorzystywanych źródeł energii, należy zauważyć, że szczególne znaczenie ma wśród nich węgiel kamienny, którego Polska jest największym w Unii Europejskiej producentem, jest on też podstawowym surowcem energetycznym w naszym kraju. Pod względem kryterium perspektywiczności wyraźnie widać, że Polacy zdają sobie sprawę, iż zasoby węgla kamiennego w przyszłości się skończą. W badaniach z 2016 r. 59% respondentów uznało, że jest to nieperspektywiczne źródło energii (29% badanych stwierdziło, iż jest to perspektywiczne źródło energii)⁷⁴, co potwierdza wcześniejsze badania (z 2015 r.), w których zdaniem większości Polaków (61%) Polska powinna stopniowo odchodzić od energetyki opartej na węglu i rozwijać inne sposoby produkcji energii⁷⁵. Opinie różnicuje znacząco poziom wykształcenia badanych. Wprawdzie we wszystkich wyróżnionych grupach społeczno-demograficznych dominował pogląd o odchodzeniu od energetyki opartej na węglu, ale najczęściej opowiadali się za tym respondenci z wyższym wykształceniem (70%), a najrzadziej osoby słabo wykształcone (50%)⁷⁶. Opinie te związane były z afiliacjami partyjnymi, gdyż zwolennikami oparcia polskiego sektora energetyki na węglu byli sympatycy Prawa i Sprawiedliwości⁷⁷.

W badaniach z 2016 r. węgiel (kamienny i brunatny) jawi się jako źródło energii wydajne (70% ocen pozytywnych), kosztowne (57% wobec 32%), nieperspektywiczne (59% wobec 29%). Oceny dotyczące bezpieczeństwa są podzielone, gdyż 52% respondentów uznało, że jego spalanie nie zagraża otoczeniu, a 41% uznało je za zagrożenie⁷⁸. Okazało się, też, że ocena ropy naftowej jest zbliżona do oceny węgla. Jest to paliwo zdaniem badanych wydajne (60% wobec 11%), raczej bezpieczne (47% wobec 34%), kosztowne (54% wobec 24%) oraz nieperspektywiczne (44% wobec 38%)⁷⁹. Z kolei gaz ziemny postrzegany jest jako wy-

⁶⁹ *Polacy o przyszłości energetycznej...*, s. 8.

⁷⁰ M. Strumińska-Kutra, *op. cit.*, s. 51.

⁷¹ *Raport z analizy badań świadomości...*, s. 18.

⁷² *Polacy o przyszłości energetycznej...*, s. 5.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 2.

⁷⁵ *Co dalej z polskim górnictwem węgla kamiennego*, oprac. B. Badora, „Komunikat z badań CBOS” 2015, nr 167, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_167_15.PDF [dostęp: 10.03.2021], s. 2.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 3.

⁷⁸ *Polacy o przyszłości energetycznej...*, s. 2.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 3.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

dajny (70% wobec 9%), bezpieczny (6% wobec 30%), kosztowny, (51% wobec 31%), ale przyszłościowy (55% wobec 29%)⁸⁰.

STOSUNEK POLAKÓW DO ENERGII JĄDROWEJ I BUDOWY ELEKTROWNI ATOMOWEJ

Wiele wątpliwości i dyskusji, co uzasadnia odrębne jego potraktowanie, wywołuje problem wykorzystania energii jądrowej. Jeżeli chodzi o ocenę paliwa jądrowego, w badaniach z 2016 r. okazało się, że respondenci traktują je jako wydajne (58% pozytywnych i 8% negatywnych odpowiedzi), najtańsze spośród poddanych ocenie (42% do 22%) perspektywiczne (52% do 21%), ale niezbyt bezpieczne (58% ocen negatywnych wobec 24% pozytywnych)⁸¹.

W tym miejscu pojawia się wielokrotnie podejmowany w badaniach opinii publicznej temat stosunku Polaków do budowy elektrowni atomowej w naszym kraju. Generalnie można określić go jako co najmniej ostrożny. W ostatnich latach można dostrzec przewagę postawy negatywnej w tej kwestii, ale daleko odeszliśmy od wyrażanego w przeszłości skrajnego stanowiska, jeżeli wziąć pod uwagę, iż w 1992 r. aż 73% badanych było przeciwko, a tylko 19% opowiadało się za budową elektrowni atomowej⁸². Analizując wyniki badań, należy stwierdzić, że największy odsetek zwolenników energia jądrowa w Polsce miała w 2009 r., przy czym wówczas „awans energetyki jądrowej miał miejsce kosztem wszystkich pozostałych rozwiązań”⁸³.

Jednak w badaniach z 2011 r. ponownie więcej badanych opowiedziało się przeciwko budowie w Polsce elektrowni jądrowej (51%) niż za budową (35%)⁸⁴. Podobnie w 2013 r. okazało się, że w Polsce przeważają przeciwnicy budowy (52% wobec 35%)⁸⁵. Badania z 2016 r. na temat przyszłości energetycznej naszego kraju pokazują, że 50% Polaków było przeciwnych budowie elektrowni atomowej, 38% ją popierało, a 11% nie potrafiło zająć stanowiska w tej sprawie⁸⁶.

Uważa się, że poparcie dla budowy elektrowni atomowej w Polsce jest zależne od wydarzeń międzynarodowych, gdyż spadek poparcia w ostatnich latach spowodowały: kryzys na Ukrainie, katastrofa w japońskiej elektrowni Fukushima oraz decyzje niektórych państw (przede wszystkim Niemiec) o odejściu od atomu⁸⁷.

Dodatkowo liczba przeciwników budowy elektrowni atomowej powiększała się w badaniach, kiedy pytano o jej lokalizację w miejscowości zamieszkania respondentów. Na

⁸⁰ *Ibidem*, s. 4.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Świadomość ekologiczna...*, s. 8.

⁸³ A. Boltromiuk, *Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój – raport z badań 2009*, <https://pl.scribd.com/document/28079208/Raport-z-badań-2009-Świadomość-ekologiczna-Polakow-zrównoważony-rozwoj> [dostęp: 10.02.2021], s. 6.

⁸⁴ *Poparcie i sprzeciw dla elektrowni atomowej*, „Komunikat z badań TNS OBOP” 2011, nr K.040/11, <https://docplayer.pl/30180722-Poparcie-i-sprzeciw-dla-elektrowni-atomowej.html> [dostęp: 10.02.2021].

⁸⁵ *Polacy o energetyce jądrowej i gazie łupkowym*, oprac. K. Pankowski, „Komunikat z badań CBOS” 2013, nr BS/51/2013, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_051_13.PDF [dostęp: 20.02.2021], s. 2.

⁸⁶ *Polacy o przyszłości energetycznej...*, s. 12.

⁸⁷ A. Gawlikowska-Fyk, Z. Nowak, *Energetyka jądrowa w Polsce. Raport*, Warszawa 2014, s. 47. Zob. K. Kamieniecki, *Notatki ekologiczne 2010 i 2011*, [w:] *Barometr...*, s. 21.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

przykład w badaniach z 2013 r. aż 70% respondentów w takim przypadku było przeciwnych budowie, a 25% opowiedziało się za⁸⁸. Nawet jeżeli respondenci generalnie opowiadali się za projektem rozwijania w Polsce energetyki jądrowej, to ponad jedna czwarta (27%) zmieniłaby zdanie, gdyby elektrownia atomowa miała być zlokalizowana w okolicy ich miejsca zamieszkania⁸⁹. Powyższe jest przejawem zjawiska określanego jako tzw. NIMBY. Jest to potoczne określenie postawy osób, które wyrażają sprzeciw wobec pewnych inwestycji w swoim najbliższym sąsiedztwie, nie twierdząc jednak, że są one niepotrzebne. Opowiadają się za ich powstaniem, ale w zupełnie innym miejscu, z dala od ich domów⁹⁰. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do tak delikatnej kwestii, jak budowa elektrowni jądrowej, tym bardziej że społeczna wiedza na temat bezpieczeństwa tego rodzaju obiektów jest jeszcze niewystarczająca – jest to kolejna luka informacyjna, która powinna być uzupełniana w toku edukacji ekologicznej⁹¹. Stosunek lokalnych społeczności do ewentualnej lokalizacji elektrowni atomowej zależy w dużym stopniu od aktywności lokalnych władz i przedsięwzięć mających na celu ukazanie stopnia zagrożeń, ale i korzyści, jakie mogą się pojawić w związku z tego rodzaju inwestycją. Mieszkańcy gminy Mielno w przeprowadzonym w 2012 r. referendum lokalnym stanowczo opowiedzieli się przeciwko projektowi lokalizacji elektrowni atomowej w ich sąsiedztwie, gdyż 94% zagłosowało przeciwko⁹², natomiast w innych gminach – Choczewie i Żarnowcu – blisko 60% opowiedziało się za jej budową. W tym drugim przypadku stało się to dzięki zaangażowaniu władz lokalnych oraz przeprowadzeniu konsultacji i kampanii informacyjnych. Mieszkańcy zdali sobie sprawę z tego, że elektrownia może stymulować rozwój gminy oraz stanowić szansę na rozwój infrastruktury i kapitału ludzkiego⁹³.

Nieco inne wyniki, bo przełamujące utrzymujący się sprzeciw wobec budowy elektrowni atomowej w Polsce, uzyskano w badaniach opinii publicznej przeprowadzonych przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych w 2014 r. w celu weryfikacji opinii społeczeństwa na temat energetyki jądrowej. Okazało się, że 63,9% Polaków pozytywnie odnosi się do planów budowy elektrowni atomowej, a przeciwnego zdania jest 24,4%⁹⁴. Jeżeli wziąć pod uwagę rozkład odpowiedzi z uwzględnieniem aspektu terytorialnego, to widoczne są znaczące różnice w postrzeganiu energii jądrowej między wschodnią a zachodnią częścią Polski. Największe poparcie dla budowy elektrowni atomowej zadeklarowali mieszkańcy województwa kujawsko-pomorskiego (88,7%), lubelskiego (85,5%) oraz małopolskiego (84,9%), a najmniejsze – zachodniopomorskiego (17,4%), wielkopolskiego (27,3%) oraz dolnośląskiego (36,8%)⁹⁵. Taki rozkład odpowiedzi jest tłumaczony w ten sposób, że na zachodzie Polski

⁸⁸ *Polacy o energetyce jądrowej...*, s. 3.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 4.

⁹⁰ Termin ten to skrót od angielskiego *not in my backyard*, co można tłumaczyć jako „nie w moim sąsiedztwie” albo „nie w moim ogródku”. Zob. *Obywatele zasobni w zasoby...*, s. 83 przypis 51. Podobna sytuacja miała miejsce w badaniach mieszkańców Lubartowa, w których wprawdzie opowiedzieli się za budową Zakładu Zagospodarowania Odpadami (ZOZ), ale większość była przeciwna budowie we wskazanej lokalizacji. Zob. L. Liżewski, M. Łacek, S. Pilipiec, *Mieszkańcy Lubartowa wobec budowy i lokalizacji Zakładu Zagospodarowania Odpadów (ZZO). Ekspertyza z procesu ankietyzacji w dniach 1–15 października 2011* (maszynopis), s. 21, 37.

⁹¹ *Raport z analizy badań świadomości...*, s. 18.

⁹² A. Gawlikowska-Fyk, Z. Nowak, *op. cit.*, s. 56.

⁹³ *Ibidem*, s. 57. Zob. także: K. Smolińska, A. Przemieniecka, *Respondenci wobec inwestycji w energię jądrową w Polsce. Wyniki i omówienie badań*, „Refleksje” 2013, nr 7, s. 123–137.

⁹⁴ A. Gawlikowska-Fyk, Z. Nowak, *op. cit.*, s. 48.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 49.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

panuje silne przekonanie o negatywnym wpływie elektrowni atomowych znajdujących się w sąsiedztwie naszego kraju na środowisko naturalne, zdrowie i bezpieczeństwo oraz są tam większe obawy o wystąpienie awarii czy ataku terrorystycznego w przypadku jej budowy w Polsce. Natomiast na wschodzie kraju więcej osób jest przekonanych o ewentualnych korzyściach gospodarczych, jakie może przynieść tego rodzaju inwestycja⁹⁶.

Niezależnie od wyników badań opinii publicznej w naszym kraju zgodnie z dokumentem „Polityka energetyczna Polski do 2040 r.” ma powstać elektrownia jądrowa⁹⁷. Zaplanowano, że pierwszy z sześciu bloków elektrowni jądrowej o mocy około 1–1,6 GW zostanie uruchomiony w 2033 r., a kolejne będą wdrażane co 2–3 lata. Budowa elektrowni ma się rozpocząć w 2026 r., ale nie jest jeszcze znana dokładna jej lokalizacja, choć najprawdopodobniej będzie to Pomorze⁹⁸. Prognozuje się przy tym, że w latach 2040–2045 około jedna piąta produkcji energii w Polsce ma już pochodzić z atomu⁹⁹. Trudno jednak pominąć fakt, że są poważne opóźnienia po stronie inwestora w realizacji harmonogramu budowy elektrowni jądrowej, a dalsza realizacja programu energetyki jądrowej wymaga zdynamizowania¹⁰⁰.

PROBLEM JAKOŚCI POWIETRZA

Coraz częściej własne, codzienne doświadczenia ludzi, poparte zebranymi danymi, uświadamiają w niespotykanym dotąd wymiarze problem zanieczyszczenia powietrza w Polsce. Nie napawają one w żadnym stopniu optymizmem. Według Światowej Organizacji Zdrowia w Polsce 72% miast przekracza normy jakości powietrza ustalone do 2020 r., co powoduje, że nasz kraj znajduje się na drugim miejscu po Bułgarii¹⁰¹.

Problem smogu występuje w ostatnich latach jako wyodrębniony przedmiot badań opinii publicznej, co może świadczyć o dostrzeżeniu jego wagi. Porównując badania opinii publicznej odnoszące się do smogu, przeprowadzone w latach 2018 i 2019, należy stwierdzić, że 44% (jednakowy wynik w obu badaniach) Polaków dostrzega, iż smog jest poważnym problemem w okolicy, w której mieszkają. O niewielkiej skali problemów wypowiedziało się 29% respondentów w 2018 r. i 34% w 2019 r., a w ogóle tego problemu nie dostrzegało 24% respondentów w 2018 r. i 19% w 2019 r.¹⁰²

⁹⁶ *Ibidem*, s. 49–50.

⁹⁷ *Polityka energetyczna Polski do 2040 r.*, www.gov.pl/web/klimat/projekt-polityki-energetycznej-polski-do-2040-r [dostęp: 10.03.2021].

⁹⁸ *Minister klimatu zdradza lokalizację polskiej elektrowni atomowej*, 2021, www.bankier.pl/wiadomosc/Minister-klimatu-zdradza-lokalizacje-polskiej-elektrowni-atomowej-8036799.html [dostęp: 20.01.2021].

⁹⁹ *Ekspert: Budowa elektrowni jądrowej w Polsce zbyt kosztowna i czasochłonna*, 11.08.2020, www.energetyka24.com/ekspert-budowa-elektrowni-jadrowej-w-polsce-zbyt-kosztowna-i-czasochlonna [dostęp: 10.02.2021].

¹⁰⁰ *Są poważne opóźnienia po stronie inwestora w realizacji harmonogramu budowy elektrowni jądrowej – Ministerstwo Klimatu*, <http://biznes.pap.pl/pl/news/pap/info/3033928,sa-powazne-opoznienia-po-stronie-inwestora-w-realizacji-harmonogramu-budowy-elektrowni-jadrowej---ministerstwo-klimatu> [dostęp: 12.01.2021].

¹⁰¹ World Health Organization, www.who.int/airpollution/data/cities/en [dostęp: 10.01.2021]. Zob. także: B. Grygiel, *Ranking 50 najbardziej zanieczyszczonych miast w Europie. 36 jest z Polski!*, 2018, www.focusnauka.pl/artykul/ranking-smogu-na-50-najbardziej-zanieczyszczonych-miast-eu-az-36-jest-w-polsce-180509043616%20 [dostęp: 10.01.2021]; *Liczba polskich miast w czarnym rankingu WHO rośnie*, 2018, www.greenpeace.org/poland/aktualnosci/1667/liczba-polskich-miast-w-czarnym-rankingu-who-rosnie [dostęp: 10.01.2021].

¹⁰² *Jak Polacy radzą sobie ze smogiem?*, oprac. M. Feliksiak, B. Roguska, „Komunikat z badań CBOS” 2018,

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Jako najczęstszy powód złej jakości powietrza w Polsce respondenci podają emisję z pieców domowych (37%), przy czym w badaniach przeprowadzonych w 2020 r. powód ten znalazł się na pierwszym miejscu. Na drugim miejscu była emisja z transportu samochodowego (24%), a na trzecim – duża emisja np. z fabryk (35%)¹⁰³. Chcąc poprawić jakość powietrza w Polsce, należy według respondentów przede wszystkim wymienić stare piece węglowe na niskoemisyjne (54%) oraz stosować odnawialne źródła energii (33%). Jest to spójne z odpowiedzią, że to piece są główną przyczyną złej jakości powietrza.

W związku ze smogiem podjęto szereg działań w skali lokalnej i ogólnopolskiej. Niektóre miasta w Polsce już kilka lat temu podjęły stosowne decyzje w tym zakresie, których efekty stają się widoczne. Na przykład w Krakowie zdecydowano o wymianie przez mieszkańców systemów grzewczych i o wyeliminowaniu z mieszkań pieców węglowych¹⁰⁴. Przyniosły one konkretne rezultaty, gdyż jakość powietrza w stolicy Małopolski systematycznie się poprawia. Co więcej, w plebiscycie „Gazety Wyborczej” skuteczna walka ze smogiem została uznana za największy sukces Krakowa w ostatnich 30 latach (27% głosów)¹⁰⁵. Wprawdzie był to jedynie plebiscyt, a nie badanie przeprowadzone z zachowaniem reguł metodologicznych, ale trudno nie zauważyć, że jedna trzecia jego uczestników uznała problem smogu za tak ważny, że jego ograniczenie potraktowała jako niewątpliwy sukces. Należy podkreślić, że podjęto również działania ogólnopolskie mające na celu walkę ze smogiem. Program „Czyste Powietrze” jest pierwszym tego rodzaju i polega na dopłatach do wymiany starych pieców oraz docieplenia domów jednorodzinnych, tyle że na jego realne skutki trzeba będzie jeszcze poczekać¹⁰⁶.

PODSUMOWANIE

Podsumowując podjęte w niniejszym opracowaniu rozważania, należy zgodzić się ze stwierdzeniem, że „[p]olskie społeczeństwo można ogólnie opisać jako przyjaźnie nastawione do środowiska”¹⁰⁷, ale dostrzega się też wiele ambiwalencji w stosunku Polaków do środowiska w tym znaczeniu, że skłonność do ponoszenia kosztów społecznych i ekonomicznych maleje wraz ze „zbliżaniem się” do codzienności badanych¹⁰⁸. Polacy coraz bardziej zdają sobie sprawę, że dotychczas wykorzystywane źródła energii nie są przyszłościowe, zwłaszcza węgiel kamienny, poza tym doceniają źródła odnawialne, ale jeżeli są gotowi ponosić wyższe koszty, to jedynie w niewielkim wymiarze. Jeżeli wyjść poza wy-

nr 45, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_045_18.PDF [dostęp: 10.03.2021], s. 1; *Polacy o smogu*, oprac. M. Feliksiak, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 33, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_033_19.PDF [dostęp: 10.02.2021], s. 1.

¹⁰³ *Badanie świadomości i zachowań ekologicznych...*, 2020, s. 53.

¹⁰⁴ Obliczono, że w styczniu 2013 r. nad Krakowem zanieczyszczenie powietrza było porównywalne do sytuacji, jakby każdy mieszkaniec Krakowa wypalał 25 tys. sztuk papierosów w ciągu roku (w Wiedniu zanieczyszczenie dwutlenku węgla osiągnęło poziom 160 papierosów na jednego mieszkańca w czasie jednego roku). Zob. L. Tużczyńska, *Edukacja i świadomość ekologiczna...*

¹⁰⁵ *Skuteczna walka ze smogiem sukcesem 30-lecia w Krakowie*, 2020, www.krakow.pl/aktualnosci/239817,1926,komunikat,skuteczna_walka_ze_smogiem_sukcesem_30-lecia_w_krakowie.html [dostęp: 10.01.2021].

¹⁰⁶ *Skorzystaj z programu „Czyste powietrze”*, www.gov.pl/web/gov/skorzystaj-z-programu-czyste-powietrze [dostęp: 10.01.2021].

¹⁰⁷ M. Strumińska-Kutra, *op. cit.*, s. 52.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

łącznie postawy deklarowane w badaniach, to widać, że świadomość ekologiczna rośnie, również w zakresie zasobów naturalnych, ale jej poziom nie jest jeszcze optymalny. Wciąż jest wiele luk do wypełnienia w wiedzy z tego zakresu, a więc tego elementu świadomości ekologicznej, który warunkuje wystąpienie pozostałych. Podstawowym jej źródłem jest obecnie Internet, który zastępuje w tym zakresie telewizję. Nawet jeżeli odnotowuje się zdecydowanie pozytywny klimat opinii wokół energetyki odnawialnej, to okazuje się, że badani nie są dobrze zaznajomieni z tym tematem. Polacy w dalszym ciągu ostrożnie podchodzą do energii jądrowej – do 2009 r. rosło poparcie dla jej rozwoju, a następnie zaczęło maleć. W odniesieniu do energii jądrowej, podobnie jak w przypadku źródeł odnawialnych, jest jeszcze wiele luk informacyjnych, które należy uzupełnić w toku edukacji ekologicznej, szczególnie wobec planów budowy takiej inwestycji w Polsce. W dalszym ciągu obecne jest jednak zjawisko określane jako NIMBY, które powoduje, że nawet uznający potrzebę podejmowania różnego rodzaju inwestycji, w tym budowy elektrowni atomowej, badani sprzeciwiają się im w swoim najbliższym sąsiedztwie.

Teza postawiona w niniejszym opracowaniu mówiąca o tym, że chociaż rośnie w polskim społeczeństwie świadomość ekologiczna, to nie osiągnęła ona poziomu optymalnego, została potwierdzona. Taki wniosek można wyprowadzić z badań opinii publicznej. Jako element nowości w odniesieniu do kwestii teoretycznych zaproponowano takie ujęcie świadomości ekologicznej, które obejmuje: wiedzę na temat problemów ekologicznych, ocenę, postawy i postulaty. Znajomość poziomu świadomości ekologicznej powinna być brana pod uwagę przy określaniu rozwiązań prawnych mających na celu ochronę zasobów naturalnych, choć nie można nie doceniać działań edukacyjnych i wychowawczych. Szczególnie skuteczne mogą być akcje angażujące osoby ciszące się autorytetem społecznym czy znane postacie z kręgu kultury, sztuki czy sportu, dzięki którym ekologiczny przekaz ma szansę dotrzeć do społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Bednarek-Gejo A., Mianowany M., Skoczylas P., Głowacka A., *Świadomość ekologiczna studentów*, „Hygeia Public Health” 2012, vol. 47(2).
- Burger T., *Konflikt i współdziałanie. Świadomość ekologiczna i postawy społeczeństwa*, [w:] *Świadomość ekologiczna i społeczne ruchy „zielonych” w Polsce*, red. W. Mirowski Warszawa 1999.
- Burger T., *Świadomość ekologiczna – między lękiem a działaniem*, Warszawa 1992.
- Burger T., *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego*, Warszawa 2005.
- Ciechanowicz-McLean J., *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2001.
- Czekałowska M., *Problem konstytucyjnych norm programowych dotyczących ochrony środowiska na tle wybranych regulacji ustawowych*, „Acta Iuris Stetinensis” 2015, nr 11, DOI: <https://doi.org/10.18276/ais.2015.11-07>.
- Domka L., *Kryzys środowiska a edukacja dla ekorozwoju*, Poznań 1996.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008.
- Gawlikowska-Fyk A., Nowak Z., *Energetyka jądrowa w Polsce. Raport*, Warszawa 2014.
- Gizbert-Studnicki T., Grabowski A., *Normy programowe w Konstytucji*, [w:] *Charakter i struktura norm Konstytucji*, red. J. Trzeciński, Warszawa 1997.
- Górka K., *Zasoby naturalne jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii” 2014, nr 3(36), DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1429-3730.36.03>.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Górska-Rożej K., *Bezpieczeństwo ekologiczne w ogólnym systemie bezpieczeństwa państwa*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 4(8).
- Herz J.H., *The Rise and Demise of the Territorial State*, [w:] *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, ed. J.N. Rosenau, New York 1961.
- Kamieniecki K., *Notatki ekologiczne 2010 i 2011*, [w:] *Barometr zrównoważonego rozwoju 2010–2011*, Warszawa 2012.
- Kłós L., *Świadomość ekologiczna Polaków – przegląd badań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, nr 42(2), DOI: <https://doi.org/10.18276/sip.2015.42/2-03>.
- Korzeniowski P., *Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska*, Łódź 2012.
- Liżewski B., Łacek M., Pilipiec S., *Mieszkańcy Lubartowa wobec budowy i lokalizacji Zakładu Zagospodarowania Odpadów (ZZO). Ekspertyza z procesu ankietyzacji w dniach 1–15 października 2011* (maszynopis).
- Mirowski W., *Świadomość ekologiczna współczesnego społeczeństwa polskiego w świetle badań naukowych*, [w:] *Świadomość ekologiczna i społeczne ruchy „zielonych” w Polsce*, red. W. Mirowski, Warszawa 1999.
- Młyniec E., *Opinia publiczna – elementy teorii i praktyki politycznej*, Toruń 2015.
- Nowotny S., *Opinia publiczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Warszawa 2000.
- Nycz-Wróbel J., *Świadomość ekologiczna społeczeństwa i wynikające z niej zagrożenia środowiska naturalnego (na przykładzie opinii mieszkańców województwa podkarpackiego)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 2012, z. 19, DOI: <https://doi.org/10.7862/rz.2012.einh.20>.
- Obywatele zasobni w zasoby. Biała Księga zarządzania zasobami naturalnymi w Polsce*, red. K. Blusz, T. Håkon, J. Inderberg, P. Zerka, Warszawa 2015.
- Papuziński A., *Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki. Zarys politologicznego modelu świadomości ekologicznej*, „Problemy Ekorozwoju” 2006, nr 1.
- Pieniążek A., Stefaniuk M., *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Warszawa 2014.
- Pietras M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, Lublin 2000.
- Polacy a świadomość oszczędzania wody*, oprac. T. Tybora, Raport National Geographic Channel przeprowadzony przez TNS OBOP, luty 2009.
- Poskrobko B., *Jak postrzegam ochronę środowiska*, „Aura” 1987, nr 8, 10.
- Poskrobko B., *Proekologiczne zachowania przedsiębiorstw przemysłowych w okresie zmian ustrojowych w Polsce*, Białystok 1991.
- Poskrobko B., *Społeczne czynniki ochrony środowiska*, [w:] *Ochrona środowiska – problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, red. K. Górka, B. Poskrobko, W. Radecki, Warszawa 1995.
- Poskrobko B., *Zarządzanie środowiskiem*, Warszawa 1998.
- Smolińska K., Przemieniecka A., *Respondenci wobec inwestycji w energię jądrową w Polsce. Wyniki i omówienie badań*, „Refleksje” 2013, nr 7.
- Strumińska-Kutra M., *Świadomość ekologiczna Polaków – analiza wyników badań ilościowych z lat 1992–2011*, [w:] *Barometr zrównoważonego rozwoju 2010–2011*, Warszawa 2012.
- Tuleja P., *Konstytucyjna regulacja statusu człowieka i obywatela w państwie (Podstawowe wolności, prawa i obowiązki)*, [w:] *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, red. R. Mojak, Lublin 2000.
- Tuszyńska L., *Świadomość ekologiczna społeczności lokalnych. Oczekiwania a rzeczywistość*, „Rocznik Świętokrzyski. Seria B – Nauki Przyrodnicze” 2013, nr 34.
- Winczorek P., *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003.
- Zuzek D.K., *Świadomość ekologiczna przedsiębiorców jako element zrównoważonego rozwoju*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 326.

NETOGRAFIA

Badania świadomości ekologicznej, www.gov.pl/web/klimat/badania-swiadomosci-ekologicznej [dostęp: 5.01.2021].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Badanie trackingowe – pomiar: październik 2014. Raport TNS Polska dla Ministerstwa Środowiska*, oprac. D. Kachaniak, J. Skrzyńska, A. Trząsalska, listopad 2014, www.gov.pl/attachment/13eca2bb-7099-464c-bf30-c81893afbc68 [dostęp: 10.02.2021].
- Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania trackingowego*, październik 2020, www.gov.pl/attachment/46bbf400-4c36-4419-b861-25bd38235a6d [dostęp: 10.02.2021].
- Bołtromiuk A., *Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój – raport z badań 2009*, <https://pl.scribd.com/document/28079208/Raport-z-badań-2009-Świadomość-ekologiczna-Polakow-zrównoważony-rozwoj> [dostęp: 10.02.2021].
- Co dalej z polskim górnictwem węgla kamiennego*, oprac. B. Badora, „Komunikat z badań CBOS” 2015, nr 167, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_167_15.PDF [dostęp: 10.03.2021].
- Ekologia w energetyce – deklaracje i postawy*, oprac. M. Gwiazda, „Komunikat z badań CBOS” 2016, nr 32, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_032_16.PDF [dostęp: 11.03.2021].
- Ekspert: Budowa elektrowni jądrowej w Polsce zbyt kosztowna i czasochłonna*, 11.08.2020, www.energetyka24.com/ekspert-budowa-elektrowni-jadrowej-w-polsce-zbyt-kosztowna-i-czasochlonna [dostęp: 10.02.2021].
- Grygiel B., *Ranking 50 najbardziej zanieczyszczonych miast w Europie. 36 jest z Polski!*, 2018, www.focusnauka.pl/artykul/ranking-smogu-na-50-najbardziej-zanieczyszczonych-miast-eu-az-36-jest-w-polsce-180509043616%20 [dostęp: 10.01.2021].
- Hasło: *Zasoby naturalne*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/4000548/zasoby-naturalne.html> [dostęp: 12.03.2021].
- Jak Polacy radzą sobie ze smogiem?*, oprac. M. Feliksiak, B. Roguska, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 45, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_045_18.PDF [dostęp: 10.03.2021].
- Liczba polskich miast w czarnym rankingu WHO rośnie*, 2018, www.greenpeace.org/poland/aktualnosci/1667/liczba-polskich-miast-w-czarnym-rankingu-who-rosnie [dostęp: 10.01.2021].
- Majchrowska A., *Świadomość ekologiczna i postawy wobec środowiska naturalnego wśród mieszkańców Lubelszczyzny. Kapitał Intelektualny Lubelszczyzny 2010–2013*, <https://docplayer.pl/7545094-Swiadomosc-ekologiczna-i-postawy-wobec-srodowiska-naturalnego-wsrod-mieszkanow-lubelszczyzny.html> [dostęp: 15.02.2021].
- Minister klimatu zdradza lokalizację polskiej elektrowni atomowej*, 2021, www.bankier.pl/wiadomosc/Minister-klimatu-zdradza-lokalizacje-polskiej-elektrowni-atomowej-8036799.html [dostęp: 20.01.2021].
- Polacy o energetyce jądrowej i gazie łupkowym*, oprac. K. Pankowski, „Komunikat z badań CBOS” 2013, nr BS/51/2013, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_051_13.PDF [dostęp: 20.02.2021].
- Polacy o przyszłości energetycznej kraju*, oprac. M. Gwiazda, „Komunikat z badań CBOS” 2016, nr 28, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_028_16.PDF [dostęp: 10.02.2021].
- Polacy o smogu*, oprac. M. Feliksiak, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 33, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_033_19.PDF [dostęp: 10.02.2021].
- Poparcie i sprzeciw dla elektrowni atomowej*, „Komunikat z badań TNS OBOP” 2011, nr K.040/11, <https://docplayer.pl/30180722-Poparcie-i-sprzeciw-dla-elektrowni-atomowej.html> [dostęp: 10.02.2021].
- Polityka energetyczna Polski do 2040 r.*, www.gov.pl/web/klimat/projekt-polityki-energetycznej-polski-do-2040-r [dostęp: 10.03.2021].
- Raport z analizy badań świadomości, postaw i zachowań ekologicznych Polaków przeprowadzonych w Polsce w latach 2009–2015. Analiza TNS Polska dla Ministerstwa Środowiska*, 2015 (lipiec), http://www.3xsrodowisko.pl/uploads/media/badanie_dr_ekologia_ministerstwo_srodowiska.pdf [dostęp: 10.02.2021].
- Rok 2019 pod znakiem wyborów i obaw przed zmianami klimatycznymi*, oprac. A. Cybulska, „Komunikat z badań CBOS” 2020, nr 14, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_014_20.PDF [dostęp: 20.02.2021].
- Są poważne opóźnienia po stronie inwestora w realizacji harmonogramu budowy elektrowni jądrowej – Ministerstwo Klimatu*, <http://biznes.pap.pl/pl/news/pap/info/3033928,sa-powazne-opoznienia-po-stronie-inwestora-w-realizacji-harmonogramu-budowy-elektrowni-jadrowej---ministerstwo-klimatu> [dostęp: 12.01.2021].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Skorzystaj z programu „Czyste powietrze”, www.gov.pl/web/gov/skorzystaj-z-programu-czyste-powietrze [dostęp: 10.01.2021].

Skuteczna walka ze smogiem sukcesem 30-lecia w Krakowie, 2020, www.krakow.pl/aktualnosci/239817,1926,komunikat,skuteczna_walka_ze_smogiem_sukcesem_30-lecia_w_krakowie.html [dostęp: 10.01.2021].

Stan środowiska i zmiany klimatu, oprac. M. Feliksiak, „Komunikat z badań CBOS” 2016, nr 39, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_039_16.PDF [dostęp: 10.01.2021].

Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego, Badania OBOP 1992, http://tnsglobal.pl/archiv_files/M.1015b.pdf [dostęp: 3.06.2017].

Trackingowe badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania, wrzesień 2018, www.gov.pl/attachment/a93a177c-6eb5-4631-98a5-335b746c12f0 [dostęp: 10.02.2021].

Tuszyńska L., Edukacja i świadomość ekologiczna polskiego społeczeństwa, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4f9c319d-e04e-40d3-b631-418db18dcc79/c/Edukacja_i_swiadomosc_ekologiczna.pdf [dostęp: 10.02.2021].

World Health Organization, www.who.int/airpollution/data/cities/en [dostęp: 10.01.2021].

AKTY PRAWNE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, wersja skonsolidowana (Dz.Urz. UE C 202/47, 07.06.2016).

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1219 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. 2020, poz. 293 z późn. zm.).